

Олег Павлишин

Українська політико-правова міфологія в контексті семіотичного аналізу феноменів вітчизняної популярної культури

У статті проаналізовано окремі проблеми дослідження української політико-правової міфології як явища вітчизняної популярної культури на основі застосування семіотико-правової методології, а також певні передумови деміфологізації феноменів політико-правової реальності.

In the article some problems of researching of political and legal mythology like a phenomenon of Ukrainian popular culture are analyzed on the basis of Semiotics methodology. Some preconditions of demythologization of political and legal reality's phenomena are considered.

У суспільстві, яке перебуває в епіцентрі трансформаційних процесів, питання про негативний чи позитивний вплив політико-правової міфології на їх перебіг є одним із найбільш актуальних. Дослідження міфології як феномена здійснювали відомі мислителі новітнього періоду розвитку філософії, однак політичний і правовий виміри міфології не мали специфічного відображення у наукових розробках, відбувалося фактичне отождолення міфології у широкому розумінні та ідеології. Серед українських розвідок, присвячених означеній проблематиці, слід відзначити праці Д. Арабаджієва, О. Гриценка, І. Кресіної, Г. Почепцова, Л. Харченко, Ю. Шайгородського [5; 6; 7] та інших науковців, які розкривали символічний зміст політичного процесу (тоді як кількість праць, присвячених аналізу сакралізованих форм політичної ідеології, політичної свідомості, значно більша, ніж аналогічних досліджень правової культури), зокрема, і в українській державі. Проблеми навчання і виховання в системі вищої освіти розглядалися у численних розвідках і фундаментальних дослідженнях сучасних українських вчених, у тому числі й у зв'язку з проблемами національного виховання. Вони аналізувалися О. Дем'янчуком, В. Кременем, Г. Кутузовою, В. Петровичем, Й. Сележаном [1; 2; 4], а також були предметом окремого дослідження Л. Кулішенко в контексті діяльності засобів масової інформації [3]. У напрямі вивчення теорії та практики, досвіду організації юридичної освіти в історичному та географічному аспектах ці питання вивчалися О. Єгоровою, В. Бігуном, розглядалися вони багатьма дослідниками і в контексті розвитку загальної і правової культури. Разом з тим питання відображення освіти, науки та інших культурних явищ у міфах політичної та правової свідомості не досліджувалося окремо.

Питання розвитку освіти й науки є гострими і актуальними, вони стоять не лише перед керівництвом профільних навчальних закладів і відповідних відомств, але й перед державними діячами, які визначають політику в освітній галузі. Водночас низка суспільних стереотипів відбивається у політичних і правових рішеннях, заважає адекватному та раціональному осмисленню проблем, які стоять перед українською спільнотою, зводить нанівець зусилля навіть тих реформаторів, які ставлять перед собою цілком позитивні цілі. Метою даної статті є визначення проблем становлення і розвитку політико-правової міфології у вітчизняному соціокультурному просторі, системи її зв'язків з феноменами української популярної культури та окремих передумов деміфологізації політичної і правової свідомості пересічних громадян нашої держави.

Змішування понять «політична ідеологія» та «політична міфологія» пов'язане з широким розумінням останньої і включає в дискурс низку праць, присвячених ідеології. На думку Ю. Шайгородського, підвищення ролі цих понять у сучасному політичному дискурсі, їх дедалі частіше використання для аналізу змін у суспільній свідомості та переосмислення

політичних ідеалів і цінностей пояснюється тим, що в умовах нестабільності політичної системи актуалізується проблема пошуку нового методологічного інструментарію, який допоміг би зрозуміти, а відтак і подолати невизначеність подальшого суспільного розвитку. За таких обставин ідеологія як система усталених ідей, уявлень і поглядів навряд чи спроможна «самотужки», вважає дослідник, створити несуперечливий образ політичної реальності, тому в нагоді й стає міфологія як засіб орієнтації в політичному середовищі й впливу на політичну свідомість і політичне життя суспільства [7]. Спільне й відмінне у міфологізації та ідеологізації політичної свідомості простежуються на онтологічному та генетичному, гносеологічному, аксіологічному й праксеологічному рівнях, однак політичній міфології притаманна «спонтанність» розвитку, не така значна й очевидна, як для ідеології, залежність від волі осіб та інститутів, причетних до її створення. Це зумовлюється тим, що політична міфологія формується в процесі взаємодії ідеологічної доктрини з наявними стереотипами суспільної свідомості.

Зокрема, для того, щоб будь-яке слово або словосполучення (радше йдеться про поняття або їх поєднання) набули ознак міфологізованого, потрібні певні історичні умови та спеціальні засоби (на підтвердження дослідник зазначає, що за певних історичних умов і обставин слова «свобода», «рівність», «братерство» перетворювалися на міф і ставали символами французької Революції), а матеріальними носіями такого повідомлення можуть бути листи, зображення, фотографії, кінематограф, репортажі, спортивні змагання, видовища, реклама тощо. Ідеологія, й міфологія є важливими елементами символічного світу політики, завдяки чому обидві вони націлені на формування ціннісної та світоглядної парадигми [7].

Розглядаючи політико-правову міфологію та її зв'язок з явищами української популярної культури, слід визначити основні феномени культурного життя українців, які є детермінуючими факторами сакралізованого відображення елементів правової реальності в міфологемах масової свідомості. Такими, на наш погляд, є освіта й наука, праця й дозвілля, виховання, а також, власне, політика і право в системі їх культурних характеристик у масовій свідомості. Кожний феномен виражається через низку понять, які у взаємодії між собою утворюють семіотичний (знаковий) простір, що визначає специфіку символічного й сакралізованого відображення політичної і правової реальності.

Щодо стрижневого для цього простору поняття української вчені зазначають, що головним системоутворюючим міфом, який лежить в основі національної ментальності, є міф про можливість створити суспільство, в якому справедливість стане не лише моральнісною основою, але й правилом у політичній, економічній, релігійній поведінці та діяльності суб'єктів подібного соціуму. В сучасній міфотворчості боротьба за справедливість, правду в новітній історії України відіграють визначальну роль, особливо

у суспільно-політичних процесах, спираючись на історичні міфи щодо справедливості, які присутні у перших текстах про українську культуру та державність, в суспільному побуті, сімейних традиціях, народному фольклорі (піснях, казках, легендах, оповідях, наказах тощо). Як зазначає в контексті цих міркувань Л. Харченко, історія української державності пов'язана з боротьбою зі злом, за справедливість, за правду [6].

Справедливість є поняттям, яке ще з часів державних утворень стародавнього світу (в Європі, зокрема, від античного суспільства) перебуває в полі зору філософсько-правової рефлексії, однак вітчизняна юриспруденція лише останні десятиліття звертається до надбань цієї дисципліни, тому і правова наука, і юридична освіта ще недостатньо використовують її теоретико-методологічний та евристичний потенціал. Система наук, які вивчають право як соціокультурний феномен, традиційно розподіляється на загальнотеоретичні та історичні, галузеві (галузі матеріального та процесуального права) та спеціальні юридичні дисципліни. Разом із тим, нерідко поняття та сутність права (тісно пов'язані з проблемою справедливості, як відзначають представники низки концепцій і підходів) залишаються поза увагою випускників вищих юридичних закладів. Це свідчить про можливість вважати їх у кращому разі знавцями законів, ніж дійсно «правознавцями». Дослідження сутності права, його природи та першооснов, місця і значення в організації індивідуального та соціального буття людини здійснюється саме цією метаправовою наукою, про яку вже йшлося, тобто філософією права. Вона, щоправда, викладається лише магістрантам і тим, хто здобуває другу вищу освіту, а не усім студентам-правознавцям. Останнім часом у вітчизняній філософії права зростає інтерес до семіотичної методології дослідження правових явищ і процесів, яка має доволі давню історію становлення, а на сьогодні, як вважається, має добрі перспективи розвитку. На її основі правові стереотипи українського соціуму щодо базових правових понять можуть бути проаналізовані на відповідність конститутивним елементам правової реальності, виявляючи глибинні проблемні ділянки суспільного буття.

Співвідношення понять «буква» і «дух» закону були відображені в популярній міфологемі про те, що закон має беззаперечний авторитет, тоді як принципи, що визначають його гуманістичний зміст і соціальну цінність – це лише фікції і абстракції («Конституцію не потрібно нюхати, а треба виконувати»). Особливо ця теза є неоднозначною в контексті масового невиконання законів як пересічними громадянами, так і тими, на кого покладені окремі контрольні функції. Причина такого змішування понять полягає в тому, що «дух закону» розуміється як суб'єктивістська його інтерпретація, тоді як насправді – це зміст, який відповідає правовим ідеалам загального блага, порядку, рівності й справедливості, який передбачається законодавцем. Волонтаристська інтерпретація закону правознавцями – не результат їхнього бачення правових першооснов, а свідчення або низької правової культури даних відповідальних осіб, або ж впливу на процес прийняття рішення інших факторів.

Міфологеми про свій, «особливий» шлях в науковій та освітній галузі, про можливість повернення до радянської освітньої системи, про необхідність копіювання російських чи європейських освітніх стандартів та інші впливають на політику в цій сфері та пропонувані законодавцями правові схеми й концепти. Теза про необхідність реформування освітньої системи чітко відбилася не лише на рівні фахової,

але й масової свідомості. Дійсно, правоосвітня діяльність повинна здійснюватися на основі реформованої галузі, та якщо радикальні зміни не мають єдиного фундаменту і чітко окресленого бажаного стану системи, то вони набувають перманентного характеру, руйнуючи напрацювання і не пропонуючи взамін конструктивного начала.

Крім науки та освіти, важливим явищем, яке знаходить відображення в політико-правовій реальності, є виховання (як загальне, так і національне). Виховання (як вплив на розвиток і формування людини) є цілеспрямованою діяльністю суспільства, яка здійснюється за допомогою мистецтва, літератури, ЗМІ, громадських і релігійних організацій та інших доступних засобів, особливо – вищої освіти. Виховання повинно забезпечувати поведінку людини, що буде відповідати нормам і правилам поведінки, прийнятими у цьому суспільстві. Освіта як необхідна умова підготовки людини до життя та праці передбачає не лише засвоєння систематизованих знань, вмінь і навичок, вона спрямована також на розвиток та виховання людини, вдосконалення моральних, трудових, естетичних, фізичних та інших якостей особистості. Національне виховання в системі освіти слід здійснювати з обов'язковим урахуванням культурно-історичного досвіду рідного народу, його традицій, звичаїв і обрядів, особливостей духовного життя. Від розвитку культури та системи національного виховання у вищих навчальних закладах залежить не лише загальний рівень підготовки юриста, але і його суто фахові якості, спрямованість і характер професійної діяльності.

У цьому контексті слід зазначити, що подолання викривлень масової свідомості, які знаходять прояв у політико-правових міфологемах, здійснюється, в тому числі, через світоглядний розвиток представників юридичної професії. В сучасних умовах особливе значення для життєдіяльності соціуму має рівень юристів (зокрема, правоохоронців) – як суто професійний (теоретичний і прикладний), так і рівень світоглядної підготовки. Цінності та уявлення, які визначають світогляд людини, покликаної стояти на варті правопорядку в державі, не повинні залишитися поза увагою вчених, відповідальних за розробку концептуальних засад реформування системи освіти та реалізацію цих ідей, оскільки здатність молодого фахівця бути правознавцем і правозастосовником (а не лише суто правознавцем і формалістом-виконавцем буквальної інтерпретованих норм, який не здатний відрізнити правовий закон від його замітника, законного неправу, «правового сурогату») прямо впливає на зміст юридичної діяльності, її відповідність основним принципам права.

Деміфологізація масової свідомості можлива лише на основі еволюційного розвитку національного та громадянського світогляду, вивчення у вищих навчальних закладах ряду філософських дисциплін, але головним чином – зі зміною філософії життя пересічного українця та підвищенням адекватності результативного ефекту його зусиллям щодо зміни соціокультурного і ментального простору навколо. Ці умови на перший погляд видаються утопічними, а для скептично налаштованих дослідників – підставами для нових декларацій, закликів та уявлень, які призведуть до чергової реміфологізації суспільної свідомості. Проте для індивідуалістичного мислення, притаманного українцям, осмислення сенсу соціальної солідарності через приватний внесок у спільну справу та очікування позитивних наслідків не від держави чи нації загалом, а від такого ж автономного індивіда може бути реалізованим з більшою імовірністю, позаяк у даному разі працюють виявлені філософами

різних епох соціальні закономірності щодо максимального позитивного ефекту (якщо йдеться про певну спільноту) від усвідомленого спрямування (і певного самообмеження) власних дій, які спираються на максими волі суб'єкта, що могли б стати принципами всезагального законодавства.

Втім, світоглядна характеристика деяких аспектів означеної проблематики та загальні міркування щодо ролі політико-правових міфів у поступі громадянського суспільства будуть, мабуть, не повними без акцентів на те, що філософські та ідеологічні концепти рано чи пізно намагаються втілити в життя, тому як штучно, на замовлення певних суспільних сил створені міфологеми (наслідок поєднання ідеологем із архетипічними структурами суспільної свідомості), так і «природно сформовані» популярні уявлення є істотними чинниками розвитку політико-правової реальності в нашій державі. Роль міфології у політичних і правових суспільних трансформаціях та вплив політико-правової міфотворчості на життя українців потребують уваги та окремої розробки з позицій філософії політики, філософії права, соціальної

та культурної антропології, психології мас та інших дисциплін. Ґрунтовне дослідження цих та інших проблемних питань ще попереду, однак загальне обговорення і окреслення тематики й горизонтів невідомого з метою постановки проблеми повинно стимулювати наукові пошуки українських вчених.

1. Дем'янчук О. Н. Проблеми художньо-естетичної освіти та виховання учнівської і студентської молоді в умовах національного відродження / О. Н. Дем'янчук, Г. І. Кутузова, В. С. Петрович / Олександр Никанорович Дем'янчук (заг. ред.). – Луцьк: Вежа, 2001. – 128 с. 2. Кремень В. Г. Освіта і наука України, шляхи модернізації (Факти, роздуми, перспективи) / В. Г. Кремень. – К.: Грамота, 2003. – 216 с. 3. Кулішенко Л. А. Проблеми національного виховання у засобах масової інформації: навчальний посібник / Л. А. Кулішенко. – Суми: Видавництво СумДУ, 2007. – 173 с. 4. Сележан Й. Ю. Основи національного виховання: Історичний, філософсько-релігійнознавчий аспекти: Навч. посібник / Й. Ю. Сележан. – Чернівці: Рута, 2004. – 319 с. 5. Харченко Л. В. Идеи «Правды и Кривды» в современной украинской мифологии / Л. В. Харченко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newacropolis.org.ua/ru/study/conference/?thesis=4329>. 6. Харченко Л. Міфотворчість як дієвий чинник суспільно-політичного життя / Л. Харченко // Вісник Львівського університету. Філософські науки. – 2003. – Вип. 5. – С. 199–207. 7. Шайгородський Ю. Міфологія як засіб моделювання політичної реальності / Ю. Шайгородський. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/1574/>.

Володимир Скляр

Особливості територіального розміщення україномовного населення в Україні наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.

На основі опрацювання статистичних матеріалів переписів 1989 та 2001 рр. визначено особливості територіального розміщення україномовного населення в Україні. Проведено порівняльний аналіз розселення україномовного населення, українців та всього населення.

On the basis of statistical processing of the dates of censuses of 1989 and 2001 the features of allocation of Ukrainian-speaking population in Ukraine are defined. A comparative analysis of settlement of Ukrainian-speaking population, all the Ukrainians and the whole population of Ukraine is done.

Важливою науковою проблемою сучасного українознавства є дослідження етнічної та мовної структури населення України. Нагальним науковим завданням стало студіювання особливостей територіального розміщення населення не лише за етнічними, але й мовними ознаками. Ця проблематика відбилася в науковому доробку українських етнологів: В. Борисенко, В. Євтуха, В. Капелюшного, В. Наулка [1; 3; 4; 5; 8; 9] та мовознавців: Л. Масенко, Я. Радевича-Вінницького, О. Ткаченка [7; 13; 14]. Більше уваги територіальним особливостям етномовного середовища України приділено в наукових студіях етногеографів: М. С. Дністрянського, Р. М. Лозинського [2; 6]. Однак, праць, безпосередньо присвячених дослідженню територіального розміщення україномовного населення на рубежі ХХ–ХХІ ст., в сучасній українознавчій науці поки що немає.

На основі опрацювання статистичних матеріалів переписів 1989 та 2001 рр. [10; 11; 12] щодо територіального розміщення населення підготовлено таблиці. Опираючись на аналіз статистичних даних переписів, проведено дослідження територіального розміщення україномовного населення, українців та всього населення країни.

Відмінності в динаміці чисельності україномовного населення за окремими регіонами й областями за 1989–2001 рр. безпосередньо відбилися на змінах його територіального розміщення в Україні. Зменшення частки україномовного населення відбулося в тих регіонах і областях, де темпи скорочення його чисельності були вищими, ніж у цілому

в Україні. Навпаки, збільшилася його частка в тих регіонах та областях, де спостерігалось зростання його чисельності, а також там, де темпи скорочення його чисельності менші, ніж в цілому в Україні.

Захід України. Завдяки зростанню чисельності україномовного населення в Західному регіоні на тлі скорочення його загальної чисельності в цілому в Україні, його частка в цьому регіоні збільшилася з 26,04 % у 1989 р. до 27,18 % у 2001 р., тобто на 1,14 %. При цьому частка україномовного населення регіону серед усього населення України хоча й також зросла (на 0,92 %), але залишилася порівняно меншою, ніж українців – 19,80 % у 2001 р. І ще одна характерна особливість вказує на істотні відмінності в територіальному розміщенні україномовного населення та українців. Частка Західного регіону серед україномовного населення була значно вищою, ніж серед загальної чисельності українців, у 2001 р., відповідно, 27,18 % і 23,45 % (табл. 1).

Упродовж 1989–2001 рр. спостерігалось зростання частки кожної із семи західних областей серед загальної чисельності україномовного населення. Найбільшою не лише в Західному регіоні, але й серед усіх областей України вона залишалася у Львівській області – 7,62 % у 2001 р. За рівнем зосередження в кожній із західних областей україномовне населення переважало як все населення, так і українців (див. табл. 1).

Центр України. Найвищий ступінь територіального зосередження україномовного населення серед чотирьох регіонів